

FRAI BARTOLOREN HIZKERA-BEREZITASUN BATZUEN INGURUAN

0. Sarrera

Fray Bartolome de Santa Teresa, edo beraren benetako izenez Bartolome Madariagailurretarikotzat dago, eta arrazoiz egon be. Markin-etxebarri eta Markinaren artean hartuak ditu sustraiak eta han garatuko bere da haren euskarazko emaitza guttia. Markinako karmeldarren komentuan egingo dauan egotaldi luzean, 1802tik 1820ra doan horretan, onduko ditu hari dakioguzan euskarazko dotrina-gaiok.

Artean euskarazko liburu asko argitara emon ez bazan be Bizkaiko partean, oinatz batzuk eginak ziran eleiz literaturan eta bizkai euskarako ereduaz. Giputz euskarako askoz antxina-gokoetara joan barik be, Añibarro frantzizkotarrak argitaratuak ziuan artean *Escu-Librua* (1802) eta *Lora-sorta espiritualala* (1803); nahiz Zarautzen bizi, bizkai hiztunentzat atonduak. Eta Fray Bartolo baino belaunaldi bat zaharrago zan Juan Antonio Mogel (JAMog) Markinan zan joako hiru hamarkadetan, eleizgizon eta euskalzale ezagun eta izentadua. Argitaraturik obra asko ez bazituan be, zabal ebilzan eleizgizon eta euskalzale eskolatuen artean haren eskuizkribuak. Honen eragina, eza-guera agirikorik egon ez arren, sustrai-sustraikoa izango da Bartolomeren idazkuntzan be, haren iloba Juan Jose eta

Bizentarenean ezeze. Hak Jesusen Bihotzeko Kongregazioei eginiko platikak edo eleizan egingo zituan euskarazko sermoiek estilo bat urratu izan baeben be eleiz katekesian, besteik hak eginiko argitaraldi apalak eredu bat sortu eben, ez dotrika-irakatsian hainbeste, ezpada euskarazko taiuan, hizkera-ereduan. Asteteren *Cristinaubaren jaquinvidia*-k 1783tik gora argitaraldi ugariak izan zituan. 1790 inguru edo ostetxoan dotrina luze bat atera eban, zein, argitaratu izan ez arren, kopia bidez eleizgizonek erabilen. Eta 1800eko gipuzkerazko *Confesio ta Comunioco...* liburuaz ostean, haren bizkaierazko edizino laburuta, *Confesino Ona*, argitaratuko dau gerotxoago (1803).

Aurretiko hurreko hori eukan Frai Bartolok euskaraz idazten hasi zanean. Horretarako eragikarri on bat eukan: "predikadore" kargua jaritsia ebanez, sermoigintza ugaria garatu eban, inguruko herrietan ezeze, Bizkaiko alderdi askotan, eta berak autor dauanez, Giputz-Nafarroakoetan be bai. Hori dala-ta, sermoigaiok idaztera emon eutsan, dotrinako arlo nagusiak ardatz legez harturik: Jainkoaren hamar aginduak eta Eleizearen zazpirak. Eta Bizkaiko beste idazle klasikok izan ez eban zoria jaritsi eban: bere *ikasikizunen* hiru tomo mardulak bera bizi zala argitaraturik ikustea, *Olgeeten* gaineko neurri txikarrekooz ostean. Egia esan, Pedro Astarloak be bere *Urteco Domeca gus-tijetaraco verbaldi icashbidecuac* bata bestearen hurrengo atera zituan neurri handian (1816, 1818). Eta Juan Jose Mogelek (JJMog), bere neurri txikiko *Baseerritaar Nequezaleentzaco Escolia* (1816).

Euskarazko testuen argitaratzea neketsua zan, babesle on bat euki ezean, euskarak irakurlerik ia ez eukan aldi hatan. Añibarrok argitaratu barik silutegirako prest-prest laga eban obra ugaria lekuko. Frai Bartolo euskal testuak inprimatzeak ekarzan arazo guztion jakitun egoan, eta baita, berak erabilen bizkai-ereduak ondino muga estuagoak ezarten eutsazana be. Liburu-atalei neurri egokia emon, sermoiarene-neurrira atondua, idazkera ondo landu eta orraztu, testu inprimatua zuzendu eta

beste hainbat arazo, akabuan merkatu-eskari urri bati erantzuteko:

Eurak zerbait alkarri iratsi arren, argitara ateratiak zer egin dauka. Asko kastau biar da. Ta menturaz gitxi edo bat bere ez saldu. (...) Euskeeran liburu egitia, markeetia edo ondo letratutia, asko kostata bere, sarri uts egin. Salduteko merkatari gitxi. Euskal Errijak kanpo laburrak. Euskeria ez dakit zelakua. Ta liburu bakotxa popuertza gorra. Aldats oneek guztiok era batera datoz neure burura, neure asnuaren sailari jarraituteko. (*Icas* I, VI)

Baina, kontuak kontu, ezina egina gertatu zan, denbora la-tzei goia hartuaz.

Idazlantxo honen helburua laburra da: Frai Bartoloren hizkuntza-baliapideez ohar batzuk egin, arterago bestek esandakoei ezer gehitzen ez dago erraz baina.

1. Idazte estiloaz gain-gaineko oharrak

Sermoilari onaren entzutea dau Frai Bartolok. Eta, nahiz hori frogatzeko modu artezik ez dagoan, haren idatziei oharu ezker, berehala ateraten da ondorioa, berba egiten eukean bizen erraz idazten dauala. Erraz idazteak esan gura dau, isuria, etorria dauala idaztorduan: zelan berbaz jardun, halantxe jotkatzen dauala idatzizkoan be; idazten dauana berbaz esateko edota belarriz entzuteko moduan atundurik dagoala. Ez dau alperrik testuan sartzen txitean pitean, *neure entzula onak* deisintagma. Entzunez ulerrarazoteko moduan idatzia da Frai Bartolok bere orri ugarietan onduriko testua. Berak ohi eban lez, beste fraile eta eleizgizon batzuk be pulpitutik erosoago egin dagien euren berbaldia.

Testu idatziaren ahozketasunaz edo berbeta-antzez hitz egin daiteke kasu honetan. Beren-beregi hausten ditu errejistro idatzi eta mintzatuaren arteko mugak. Jarrera konbentzional horrek nasaitasun handia eskeintzen deutso hizkera hautatzeko orduan be: ez deutse galgarik ipiniko erdaratiko berbei, hainbat gitxiago

berbaz erabiliak badira. Bardin idatziko dau *ernegazinoia* edo *purija*, *asarria*-ren ondoan. Hitzen itxura finkatzeko ahalegin gehiegizkorik be ez dau egingo: bardin urteten deutso *deunga* zein *donga*, *bidaua* zein *biraua*. Gaur arkaismotzat ditugun berba edo aldaerak haren testuan idoroteak ez gaitu harritu behar: erraz topatu leitekez haren orrietan *bere erikua* (jenerokoa), *irakoi* (altzatu) edo *alegere* lako berba bitxiak. Tokikotasuna edo jatorri-berbetea salatzen dabean berbak be errazago aurkituko dira Frai Bartologan, Markinaldeko beste autore batzutan baino. Jo daiguzan esaterako: *eurekauteu* (euren aldetik), *naustasun* / *naustu*, *sierpe* edo *txiko*. Hitzen inbentarioa dala, esapi-deak dirala, esaldiaren ordena dala, Frai Bartolok idatzia bere osoan ahozkoaren azatzean ereindakoa da.

Berezko sena dau gidari. Berbearen doaia, adimen zolia, etorri ugaria..., predikadore bati jagokozan doai guztien jabe izanik, zer dala-ta hesi estu-medarren barruan sartu lumeari dariona, adierazo beharrekoa behar dauan garraz adierazo ezingo badau? Bat-batekotasunari, berezkoari uharka zabala egingo deutso, berezean labandu dadin.

2. Euskara-eredu eta euskalkiaren auzia

Euskaraz idatzi eban guztia, guk dakigula, bizkai euskaraz egin eban. Ez eutsan horretan JAMog-i jarraitu, behin bizkaieraz, behin giputz eginez. Idazte-jardun osoan sen baten ekin eutsala esan daiteke: eredu bardintsuan onduak dagoz bere lau liburu-kiak, nahiz estiloan batetik bestera alde nabarmenak egon.¹

Beste idazle askok izan dabean antzera, euskara-ereduaren kezkeak jo eban Frai Bartolo be; nahiz beraren testuak Mogeldarrenak baino galbahe nasaiagoaz irazita dagozan. Idatzietan bere euskalkia erabilteak, euskalkien arteko bereizkuntzak bilatu beharrik ez ekarkon, JAMog-i legez. Eta hain gitxi, bizkaiera deritxon euskalkiaren eredu bateratu eta finka-

¹ Halan, esan leiteke itxura baten *Olgeeta* dala bere laburrean trinko eta aberatsena hizkerari jagokonez, eta agian akaburengoa, *Eleisaco*, urriena.

tu bat eihu beharrik. Frai Bartolo Markina eta Etxebarri inguruetako hizkeran oinarritzen da gehienbat. Horregaitik ez gaitue harritu behar adibidetzat ipiniko ditudan ezaugarriok. Deklinabidean, *soz. pl. -akin* egitia, JAMog-ek *-akaz* darabilen bitartean. Hitz-erartoketan, izen abstraktu mailebuzkoak *-noia* (*orazzinoia, parkazzinoia*) egitea, edo *-gin* hain ugari erabiltea². Lexikoan, *esnaatu* giputz usainekoa erabiltea.

Euskara-ereduaz diharduenean, bere hurreko hizkera hautatu izana justifikatzera dator, eta harrotasun osoz etorri be: Euskal herrietako edozein lekutan aditzen ei da berea; halan erakutsi ei deutse sermoiginen euskal lurraldeetan zehar igaro dituen uri-herrietako ibilte eta ikasiek:

Berbeetia imini dot neure errikua, dakidana. Euskeerako guztietati apaindubeena, ederreena ta eztiubeena izan ez arren, izan liteke, euskaldunen baztar bateti bestera, etxe guztietan dei eginda igarota, zer nai daben, onduen zaarrai ta gaztiai aituko deutseena ta adierazoko deutseena. Alan uste dot, ta jazo jat Naparruan, Kiputzetan ta Bizkaian, eldu nazan leku-beetan. (*Icas* 1, VIII)

Euskal hitzen itxuran be gehiago jaramoten deutso askotan herri edo inguruko ahoskerari, JAMog-ek edo Añibarrok idatzietan finkatuari baino. Ereduaren hesitik libre dabilela eta ibili gura daualako beste seinale agiri bat. Ipini daiguzan bizkai tradizio klasikoaren eredutik aldentzen diran hitz batzuk adigarritzat:

Alemanija, JAMog-ek darabilen eta hedadura zabalagokoa dan *animalija* itxuraren lekuan.³:

² *-gin* honek Bartologan adinako ekarkotasunik ez dot uste beste inogan dauanik. Adib. *Ez dauca* votoguina, *edo* promesguina *escubideric, eguin dauen promesa, edo votua luzatuteco* (*Icas* 1, 135), *Ez diriala* maldecinoeguina *Ceruban sartuco* (*Icas* 1, 145), *Ta austen dau* adulterijoguina, *bere euquiija pecatuban ez casteetaco leguia* (*Icas* 2, 7), *Eleisiaren ama*, Apostolu guina, martirio guina, santu guina (*Icas* 2, 94), *Guerraguina* *guerraguinaren contra* (*Icas* 2, 196).

³ *nesca, ta mutil, guizon, ta andra naaste* alemanijeen *guisaan* (*Olg* 192), *Alemanija, ta pristija ituen, ta eche birrinduben zatijac alcarren artian* (*Icas* 2, 45)

Baztar, *bazter* zabalagoaren lekuan.⁴

Begaz lokailu ondoriozkoa sarri darabil. Bizkai mend.ko idazleetan bakan agiri izanagaitik, Bizkai ekialdekoetan ugaria da. JAMog-ek *beraz* idazten dauana, Frai Bartolok *begaz*, seguruenik Markinako ahoskerari hurragotik darraiola.⁵

Berdigu ald. darabil, gazt. 'verdugo', *berdugu* arruntagoaren lekuan.⁶

Bidao darabil, ia klasiko guztietan nagusi dan *birao* barik.⁷

Erromedija, *erromeri(j)a* zabalagoaren lekuan.⁸

Gobait (egin), *gobaitgarri*,⁹ hedatuago dagozan *gogait*, *gogaikarri* aldakien lekuan.¹⁰

Ipoín, Bizkai erdiko herri askotan gaur ebaten dan lez darabil, JAMog-ek eta ia beste guztiek hautatu daben *ipuin* bazter-tuta.¹¹

Iruneko, *iduneko* zabalagoaren ondoan, baina bestetik *idun* darabilz.¹²

⁴ solo *baztarreetan* daviltzanac (Olg 202), *Euscaldumen* baztar *bateti* bestera (Icas 1, VIII)

⁵ *Dantzaac ain deungaac balira, quendu eguingo lituzqueez guztiz: [...]* *Begaz ezdira deungaac, edo pecatuzcuac* (Olg 137)

⁶ *¿Ceimbat bidar icbi deutsezu, Virginia ederrac, verdigubai pozic, eta gustoz Jesus gaiti, ceuben bularra ebaten* (Icas 1, 94).

⁷ *Bidao bat, edo juramentu bat alperric eguitia* (Olg 52), *Aita edo Ama eurai bidaoca dagozala* (Olg 58), *umiai bidauac, eta maldecinoiac ezartia* (Icas 1, 194).

⁸ *urrengo piesta egunera, edo erromedija egunera artian* (Olg 95)

⁹ Norbaitek silutegei-akatszat jo badau be *Olgeeten* edizio baten, *gobait* itxura zuzeneko da.

¹⁰ *Vitzitziagaz gobait eguiten da* (Icas 1, 258), *menturaz ezdaguala [...]* *nai bague minagoric, ta vitzi izateco gobaitgarrijagoric* (Icas 1, 7)

¹¹ *Pinteetan ditubee milla guzur, ta ipoin naastuagaz* (Olg 135), *Ordijen ipoinac andijac dira* (Icas 1, 267).

¹² *eureen iruneco zapijac ascatura* (Olg 68), *bularrac, idunac, ta besuac aguirijan* (Olg 117), *Beeratu eguijozu umitari iduna gatzetan* (Icas 1 Ume 1).

Iruri, irudi(tu) zabalagoaren lekuan.¹³

Laudeun, laureun orokorraren lekuan.¹⁴

Pristija, piztija zabalagoaren lekuan.¹⁵

SEVAILE (senalle)¹⁶, gaur be ondino ahoz erabilia dana, ugaria da testuetan, *seinale* erdal itxurakoaren ondoan.¹⁷

Solbarda, zabalago dabilen *sorbalda*-ren lekuan.¹⁸

Tolostu, tolestu zabalagoaren ordez.¹⁹

ZAMAITU, zemaí, zematu orokorragoen lekuan.²⁰

Honeen ondoan beste hitz-aldaera asko erakarri leitekeez hona, Frai Bartoloren eredu libre edo berekasakoa on egitera datozenak.

3. Garbizaletasuna eta erdaratiko ekarria lexikoan

Nasaitasun handiz jokatzen dau hitzak hautatzerakoan, erdaratikoei biderik galarazo barik, baldin egoki edo erara badator-koz adierazkizunari. Konparazino baterako, JAMog-ek askoz zorrotzago eta estuago jokatzen dau, batez be mailebu kontu honetan, baina hak be dotrina-gaietan zabalago literatura-emaizetan baino. Frai Bartolo Mogelegaz bat dator, euskararik aberats eta garbiena nekazari eta herriko jende zeheagan dagoala, baina hak Peru nekazariagaz erakutsi eta frogatu gura dauenaren kontra, honek, euskaldunen euskara ona egunoro-ko mundu eta gai ezagunetara mugatzen dau, baina ez dau si-

¹³ *Pecatarijac aleguere iruri arren* (Olg 25), *Dirurijanez* (Icas 2, 81)

¹⁴ *eun, berreun, laudeun, edo gueijago guizon* (Olg 56).

¹⁵ *pristija venenotsubac* (Olg 160), *iruntsi daguijeela alaco ume lotsa gaistocua impernuco pristijaac* (Icas 1, 202).

¹⁶ Aldaera honetan be errata bat ikusi izan dau *Olgeeten* ediziozile batek.

¹⁷ *Senalle, edo ezagun garri oneec iminten ditubee* (Icas 1, 272), *lotsa onaren, uste onaren, ta opa onaren seinale aguirijac ari emotia* (Icas 1, 200)

¹⁸ *alcarri escubac solbardaan edo iminta* (Olg 64).

¹⁹ *verba guicbigaz, ta eurac ondo toloztuta* (Icas 1, VIII)

²⁰ *Lecuban lecuban berba gogorraquin zamairuten gaitu Jaungoicuc* (Icas 1, 6).

nesten baseritarrak gai diranik anatomiaz, gramatikaz edo erlijioaz erraz eta zehaztasunez berba egiteko. Hara beronen hizak:

Erdeera ez dakijeen euskaldunak, eureen etxeetan ta artu-emoneetan biar dabeen guztia esaten dabee euskeera garbijan. Kristinautzako ikasijan dira euskaldun gaitsuak. Ezda au euskeerriaren erruba, ezpada geuria. (*Icas* 1, IX)

Eta horri oratzen deutso erdara-berbak sartu beharra zuritze-ko. Euskaldunak, dotrina eta eleiz gaietan erdara eta latin-berbak entzuten ohitua ei dagoz. Eta esparru horretako kontzeptuak errazago aditzen ei ditue latin edo erromantzeko mailebuen bidez, beren-beregi sorturiko euskal sustraikoekin baino. Hagaitik bada, geldi-geldika joan beharra ei dago euskararen garbikuntza bidean. Frai Bartolok, Larramendi, Kardaberaz, Mendiburu eta Mogel baino gitxiagotzat ez dau agertu gura garbizaletasunaren kredoan eta bere burua be pentsaera horretako gogaide egingo dau, esanetan gitxienez, nahiz eta eginetan askoz nasaiago jokatu ostean. Eleiztar zeheen eta eleizgizon askoren trebakuntzarik eza eta ulertze-eragozpenak atxakiatuko ditu erdal mailebuei sarbidea emoteko, zeinda bere gogoaz kontra balihardu legez. Halan dirausku:

Ta ain daukeez ija artubak erdeera edo latin verba batzuk eze, eurakin ezpada, aituten ezdabee ondo dotrina edo kristinautzako erakutsija. Onen bildurra arren, imini ditut erbeste berba batzuk icasikizuneetan. Bada Kristinautzako erakutsijan, zuzen aituten emotia leenago da, berbeetan erakustia baino. Aleginaz ta deritxadanez, gitxitu ditut asko. Ta geijago gitxitu gura nituke, asmau dodan saila amaitu orduko. Oituko bagina geu, Elexagizonok, Larramendi, Kardaberaz, Mendiburu, Mogel ta beste euskaldun garbijak irakurtera, ta areen erara geure siniskizunak ta egikizunak berbeeta garbijan pulpituatan ta ostian kristinaubai erakustera, arin erbestetuko litzaatekeez, geure euskeera maitia ta aberatsa ezaindu ta lotsatuten dabeen urrin errietako berba banakaak. Astarloa bat, Hervas bat, Erro bat ta beste jakitun asko jagi ez balira geure euskera jausija

irakoitera, uste dot, geuk galduko geuntsala laster bere ontasun ta edertasun guztia. (*Icas* 1, IX)

Baina ez dino egia osoa. Darabilzan erdaratiko mailebu asko eta asko ez dira dotrina-gaiei zuzen lotuak, egunoroko berbe-teagaz zerikusia dabenak baino. Beraren inguruko hizkeran ohi dabilzan gaztela-mailebuak ugari eta galga barik txertatzen ditu testuan, eta are gehiago oraindino: horregaitik berorregaitik guztiz interesgarriak dira garaiko berbetearen zernolakoa ezagutzeko. Adibide bat emotearren: *arimia gorputzaren kridaju egitia* (*Icas* 3, 174), ahozko esakera bat da bete-betean aditz lokuzio hori.

Hizkeran korritzen daben mailebuak dira, bada, mordo on bat, agian multzorik handiena. Eta erabilera hau, jakintza-konzeptualizazioari baino gehiago, adierazkortasunari loturik dago. Mailebu-hitzok kontestuan hartzen daben konnotazio-indarragaitik hautatu ditu sarri idazleak, bizitasun gitxiagoko beste batzuk baztertuz, nahiz honeek garbiagoak izan. Halan jazoten da, *gorroto* eta *odijo* hitz-kate berean darabilzanean. Izan be, *odijoa* erabilia da gaurregun be, agian *gorroto bizia* edo aditzen emoteko:

Oneen artian ze leku eukiko eban barriak, berba premina bagiak, *gorrotuak* eta *odijuak*? (*Icas* 3, 179)

Frai Bartolorentzat esaldiaren edukiak eta eduki horren giharreak gehiago balio dau, esate-modu dotore-apainak baino. Mezua argi ulerrarazo, eta osoro ulertu behar dan hori sinistarazo. Sinistarazote hori erretorikaren ardatzean dago: hizkera-baliapide indartsuak, bizikorak behar ditu idazle-hizlariak, entzulea adierazotakoaz eritxi bateko gerta dadin.

Adibide gehiagogaz on egin daiteke adierazkortasunaren argudio hau. Hitz-kategoria desbardineta adibideak ekarriko ditugu behin banan.

- Lotura-hitzen artean, *endemas* (*endamas*), ondino Bizkai ekialdeko hainbat lekutan bizi dan lokailu emendiozkoa, 'batez be, gainera' lokailuen zentzu hurrekoduna. Aukera desbar-

ELEISACO ZAZPI

SACRAMENTUBEN

ICASIQUIZUNAC,

AITA PRAI BARTOLOME

Santa Teresac Marquinaco Carmen

Ortoceco Prioriac ateraac.

III. ZATIJA.

BIAR DAN ONDO IZATIAGAZ.

Iruñean: Rada Alargunaren liburuguillan.
1819 Urtean.

dinen artean bat nabarmendu edo zehetu gura danean erabilia, eta adierazte-indar handikoa.

Mundu guztiak daki bada, ardao puska bat edanak, ta *endemas* zerbait geijago edanak, errazoia illundu, gogua alegeratu, odola berotu ta luxurijaren suba viztu eragiten dabena. Ta *endemas* gitxitan edaaten dabinari. (*Icas* 1, 48).

– Perpausaren egitasun-neurria markatzen dabenean lokailuen artean *menturaz* probabilitatezkoa dogu, 'seguruen, ziurrenik' adieraduna. JAMog-ek *PA*-n darabilen bietan Maisu Juanen ahoan dakar (31, 129):

Menturaz ezda Kristandade guztian dantza desonestubagorik ta lotsa gitxiagokorik egiten egun argiz, euskal errijetan baino (*Olg* 10), Asko kastau biar da. Ta *menturaz* gitxi edo bat bere ez sakdu. (*Icas* 1, VI)

– Graduatzailen artean, *entero*, 'oso, txito'. JAMog-gan nekez agiri izan arren, herri-kopla eta kantuetan zabaldurik dagoana eta aldi baten hiztunen artean be gaur baino biziago egoana; edozelan be, adierazte-indar handikoa.

Egiten dirian moduban, gauza txaarren ta pekatubaren *entero* urrekuak diriala (*Olg* 160), ezdaukazula zeure euskeeran, pulpitan esateko, zer irakurrik, *entero* gitxi baino (*Icas* 1, VI).

– Atzekari edo posposizioen artean, *-en paltan*, adib.:

Au jagokue aita ta ama besuetakori gurasuen *paltan* (*Icas* 3, 82)

– Aditzondoetan, ugariak diran arren, banaka batzuk emongo ditugu:

Popuertza(z), *popuertzako*, 'ezinbesteean, -ko, derriorez, -ko', ugaria autoregan.²¹

Sobre, (*sobera*, *sobra*) kantitate-eremuan balio hanpatzaileduna.²²

²¹ Ezda *olgueetia*, edo *diversinoia* artu *biar* *opicioz*, ta *gogoz*, *popuertzaco lana*, edo *ceregutna* *balitz leguez* (*Olg* 19-20), *popuertzacua dala*, ta *ondo dala*, *alacua illtia* (*Icas* 1, 235), *noberrac* *popuertza escubetan* *biar davena*, *emoteco*, ez *dau faungoicucac aguiniduten* (*Icas* 2, 115).

Sosiguz, 'trankil, lasai', gaur be zabal dabilen hitza.²³

– Aditzetan be beren-beregi hautatzen ditu hainbat mailebu, daben indarragaitik. Halan, *erremedijau*, *peliau*, *txupau*, *zurrau* eta beste asko:

deskuiduan egiten bada, *erremedijeetako* (*Olg* 187),
Etsajaren kontra *pelietako* (*Icas* 3, 68), Au da pobreen odola
txupetia (*Icas* 2, 126), dakusenian, bere Aita inok *zurreetan*
dabela (*Icas* 3, 65).

Batzuk aditz, beste batzutan izenondo lez erabilirik, *armatu* hitzak berebiziko indarra dau janzkera eta apainketaren eremuan. Adiera: 'artez egon / euki, *estar* / *tener erguido*'; 'apain, dotore, elegante (egon, ibili)'.²⁴

– Aditz lokuzioen artean aipua merezi dau batek, *kobru emon*, 'ardurea hartu', testuan ugaria.²⁵

– Izenondoen artean, *klaru* legezkoak.²⁶

– Izenen artean zenbat gura izentatu leitekez baina, baina konnotazio berezidunak dirateke: *dezenzija* / *indezenzija*, *dibersinoe*, *endredu* (nahaste, saltsa), *kuidado*, *lastima*, *okasino*, *trabaju* (neke) lakoak:

Apaindurija laarregija, ta *dezenzija* gitxikua (*Icas* 2, 80), naasteetan bada *indezenzijazko* gauzarik (*Olg* 157)

Jokoko *dibersinoia* artu biar da denporia iragoteko, ez ango irabazija gaiti (*Olg* 29)

Albokuekin berbeetan ta *endreduan* mezako denporaan dagozanan (*Icas* 1, 173)

²² *Nundi eta zelán oi dirian piestarako jantzijak eta galaak emakume askoren sointan*, sobre daki mundubak (*Olg* 58)

²³ *mendiru juan bagaric bere atetan sosiguz* (*Icas* 2, 126)

²⁴ *bularrac berarjaz jasota, edo armatuta* (*Olg* 51), *dantzia asi dedintan, nescaac armatuta dagozala* (*Olg* 65), *Sarauco gentiaren jantzi armatuba gaiti* (*Olg* 117).

²⁵ *eguiquizun ataco biarrai ondo cobru emongo deutseena* (*Icas* 3, 76), *Ta ziatz cobru emoten eutseen euren cer eguin santubai* (*Icas* 3, 81).

²⁶ *verdequerija altubac*, *clarubac*, ta *zatarrac* (*Olg* 72)

Ez dau eskatuten onek geure *kuidado* ta ardura guztia? (*Icas* 3, 63)

Ez da au (...) *lastima* andija? (*Icas* 3, 63)

Naasteko dantzaan oi dan nasaitasunari ta *okasinoiari* begiratu ezkeru (*Olg* 84)

Ezaututen dau, dotrina onaren paltia dala munduko gatx askoren sustrai indartsuba, ta *trabaju* askogaz baino erremedijetan ez dana. (*Icas* 1, 7)

Kaballero / *señora* izendatzen ditu jaun eta ugazabandrak, erdal hitzaren adierazte-indarra ustiatuz. Bestalde erdal izendapenok, orduko gizartean gaztelaniak adierazoten eban goi statusa isladatu besterik ez dabe egiten.²⁷

Honeek eta ehundaka beste mailebu-adibide ekarri leitekez hona, idazlearen idatziaren isurian berez datorkozanak, beraren hizkeran halantxe eta euken adierazkortasun guztiaz erabiliak ziralako berba-ekarrian sartzen dituenak, garbi-galbahetik irazteko ahalegin barik.

4. Ondare zaharraren arrastoa

Lexikoa zein gramatika-egituretan ez dira falta arkaismotzat edo zahar usainekotzat jo geinkezan itxurak. Baina Frai Bartolok ez darabilz zaharrak diralako uste edo sinesteak eraginik, ziurrenik horren jakinean be ez egokean gure idazlea eta, ezpada herriko berbetan bizirik egozalako dalako egiturak.

Hatarikoa dogu aditz jokoan behin eta barrero darabilen *-zu* aniztuna. Arterago JAMog-egan idoro geinkez 2. pers. aniztuneko balioaz erabilirik: *dakizuzan*, *dozunok*, *dituzun*, *dakizuna*, *dakizuzan*, *dinozu* eta antzekoak, gehienetan mendeko erlatiboetan sarturik, baina hagan salbuespentzat jo behar dira

²⁷ Caballeruac, *aciendia governeetaco*, *errifai exemplu ona emoteco*, ta *arimaac santututeco*; Señoraac, *ebecco gauzai cobru emoteco* (*Olg* 39), Caballero, *edo Zaldun*, Señora, *edo Dama*, *dana dala*, *juaten dala*, *ondo apainduta Biguirara* (*Olg* 118).

erabilero, ahaleginez *dozube* erakoak erabilera jotzen daualako. Bartolori, oster, bere hizkuntza-senak eskatzen deutso, *dozu* ereduak balio aniztunaz erabiltea. Halanda ze, adizkiok aldatzen nekerik ez dau hartuko. Adibideak ugariak badira be, bat edo beste emongo ditugu adigarritzat:

(a) Penitenzija egiten ez badozu, guztiok modu batera galduko zara (*Icas* 3, 106), Prestau zaitez guztiok (*Icas* 3, 65)

(b) Au da, zuek jakin biar *dozuna*, premina orduban etxe bautismua seinari emoteko (*Icas* 3, 39), Aitu *dozu* bada, neure entzula onak (*Icas* 3, 83)

(c) Ah, kristinaubak! *Bakizu*, betiko Linbora doiana! (*Icas* 3, 50), Esaten deusut, bautismoko umiak *daukazuzan* gizon ta emakume guztiok: ezautu *dagizula* ondo, bautismoko Iturrijan besuetan artu *zenduzanen* Pijadoriak *zariala* Jaungoikuaren begijetan (*Icas* 3, 80)

Aditz trinkoen erabilera batzuk be zahar-arrastoa agiri dabe. Halan *darraiko* (-z) adizkia, 'corresponder' adiera gordeaz ugari darabil, JAMog-ek legez iragangaitz modura, eta hak baino sarriago.²⁸ Bardin *dautsa* aditz iragangaitz trinkoa, ia beti *alkarri dautsa(-n, -la)* esapide barruan agiri dana, baina JAMog-ek baino hainbat ugariago darabilena.

Aditz laguntzale *-ke* hizkidunak, mendebalde honetan erdi edo oso ezabatuak diranak, ugariak dira, berariaz iraganean, *zaatekian*, *eukeen* legezko formekin:

Ta bizirik ekuseela, euki ebeen eskubetan. Ur puska bat ezarrita, Bautismoko berbak esanagaz, bialdu *eukeen* betiko zerura. Baina (...) arima á juan zan betiko Linbora. An egongo da beti Jaungoikuaren gorrotuan, Zeruban egon *zaatekian* arimia. (*Icas* 3, 63)

Ezekkako esaldietan *nork, nori* edo sintagma oinarrizkoren bat mugagabez erabiltea joera zaharra da euskaran, baina behin XIX. mendera ezkerko asko bakantzen dana, nahiz

²⁸ Juan Jose Mogelek, esaterako, subjekto ergatiboa ipinten deutse aditz honen adizkiei.

Mogelek be ezaguna dauan. Frai Bartologan, dana dala, ugarriak dira halakoak, berariaz ezezkako emendio-kateetan:

Ez Obispok, ez Kurak, ez Erregek, ez Juezek ez deutsa inori aginduten, ez piestara juateo, ez naasteo dantzaan sartuteo (Olg 147), Ez dau geure Erri idalgubeetan inos oinik geratu, ez Judeguck, ez Morok, ez Herejek, ez Jaungoiko-bakok, ta ezda, entzute oneko askoren eretxijan, Jaungoiko askodunek bere (Jcas 1, IV)

Gramatikaren lorratzean, hitz ordena edo esaldi nagusi eta mendekoen ordena da beste gai oso interesgarria Frai Bartologan. JAMog baino askoz gardenago isladatzen dau idazle karmeldarrak ahozkoan ohi erabili ohi zan (eta dan), eta zahar-taiu osoa dauan ordena-eredua, hau da, mendekoa menderatzailearen aurretik kokatzea. Bardin esan geinke lexikoa-ren alorrean: hamaika berba zahar sundako idoro daitekez testuetan aurrera eta atzera arakatu ezkerero. Dana dala, lan honen neurriak halan eskaturik, hurrengo baterako itxiko ditugu beste puntuok.

*Adolfo Arejita
Labayru Ikastegia*